

IN MEMORIAM

PERPETUA SARAGUETA

(1905-1986)

J. M. Satrustegi

Eultziko eguna beste askotan bezala, gari lastoz urreztatuturik Mezkirizko larrainak, eta hautsa ugari herri inguruan. Ahotz urrin goxoa, bestalde, goizaldeko ipar-haize eme ernagarrian. 1905.eko abuztuaren hirua kondakizunaren hari muturrean.

«Mezkiritz eta Olondriz, ogi guti eta ume anitz», esan ohi zuten zaharrek. Horregatik edo, istilu haundiak zituen galbikorrak eta estimu gutxi ahotzak.

Egun horretan bazen beste berririk ahotan. Aurizperrin belarretan ari zen tokian jakinerazi zioten Harakiñeineko nagusi gazteari erdiminekin zela bere emaztea.

Lehen haurra izanki, «belarra belar eta andrea lehenik», erabaki zuen gizonak eta etxera itzuli.

—Nola dago nere andrea? galdetzen dio amatxiri.

—Erdi da zorionez, erantzun zion berehala.

—Nexkakoa edo mutikoa?

—Nexkakoa.

—Ba!! ihardetsi omen zion nahigabez gizonak. «Zaku bat agotz!»

Hara Perpetua Saraguetaren estimua mundura etorri zenean.

Biziak gazterik erakutsi zizkion Perpetuari beharraren hortz zorrotzak. Zoritzarreko gertakizun ilun baten ondorioz, ezindurik egon zen aita denbora luzean eta nekez bezain urri zertorren etxera eguneroko ogia. Alaba zaharrena zen, noski egoera larriaz senideetan hobekienik jabetzen zena, eta sei urte zituela aitarekin izandako elkarrizketa hau jaso zuen bere izkribuetan:

—«Ni juan nindeike astoakin mendira, juan eta nork kargaturik banu han. Orduen, zuk gosaltzen duzun denboran ekarri nezake egurra».

Eta aitak erran zire:

—«Beharrak kargatuko dizu; zazi tranquil, ikusiko duzu zein ongi etortzen zaren».

Hala juan nitze asto gañan. Nik zautze nue mendia eta, neure aitak manatu bezala, juan nitze lasaitasunez betea.

Juan mendira eta astoa bera paratu ze egur metain ondoan. Jautsi nitze ederki, ekendu nitio sokak eta egon nitze ixtenpatia etortzen zen beharra, baño nior etze heldu. Orduen hasi nitze beharrai deitzen, baño beharra etzela ageri. Ia aspertuxia etzelakoz nior ageri, hasi nitze egurrak paratzen zamuketan, eta ongi arront, fardelkerik gabe, arront hortan nindegoken bezala; eta gañera egur anitz paratu nio.

Soka nola paratu? Lehen bezala nindego hastean, baño negarririk egin gabe. Hasi nitze alde batera eta bertzera; baño azkenian erdietsi nue, eta etxera. Ederki juan ze astoa; etzitzego egurrik erori. Etxeko atarien zeude aita, ama eta amatxi, ia noiz agertzen nintzen:

Neure aitari ikusi orduko, erran nio:

—Aita, ez da nior etorri astoain kargatzera.

Eta aitak: —Nola egin duzu?

Nik:— Nola!!? Beharko nue...!

Harrigarria da irudi hori, eta hori da irudiaren garrantzia. Horren ondorioz, irudiaren garrantzia da irudiaren garrantzia.

horretatik ez zen inoiz ongi jarriko. Horren ondorioz, irudiaren garrantzia da irudiaren garrantzia.

Aitak:— Hori da beharra.

Neure haurtasunean, erran nio:

—Hori ez da egiten!, gaizki egina da.

Aitain aitak ere gauza bera egin ziola berai, erraten zue. Nere aitak deitu zio beharrari Sakarteko oihanean, eta nik Irikoian eta Turtziperako artean. Irrigarria, baño egia da.

Nere aita etze egundaño gehiago astoarekin egur eske jua. Zertarako? Bazue alaba eta ekarriko zue».

Pasarte bere gordintasunean ez da behin-behineko gertaizun soil bat. Aitaren esperientziarekin lotzen du alabak eta, besterik gabe, honen bizia markatzen duen ezaugarria da. Emakume azkarra eta zuhurra gertatu bada, nahigabeen sutegian eta lanaren txingurean landurik zegoen bere nortasuna.

Aitak bere burua poliki ikusi bezain laster, egur lantegiak bere kontura hartuz, ikazkintzari ekin zion. Aizkora eta txondorren berri hobeki zekien geroztik Perpetuak eskolako liburuena baino. Izan ere ez zegoen herrian maisurik eta apaizari esker ikasi zuen leitzen eta idazten, irakurketak eman ziolarik beste gainerakoa. Mendiko lanbidea ez zen, hala ere, bere nortasuna zaintzeko heziketarik egokiena. Egia da, bere gogortasunean ogia zekarkiola etxera, *primum vivere*, eta bizitzeaz kontent ziren etxean. Zoritxarrez ez zien denbora luzean iraungo. Sei, zortzi eta, behin edo beste, hamar txondorretaraino berotzen zuten denbora berean, aitak leher-zapart egin zuen arte. Hala omen ziren mezkiriztarrak; *Japonesak* deitzen zieten neurri gabeko langileak zirelako. Eta gailurrean txondorrari su ematen ari zen batez gertatu zen istripua, bere alabaren aurrean. «Hautsi zitue bi besoak, bi tokitatiek. Hori egin zuenian izantze arrotu bat hain haundia, nik uste nua endaiakiderra hautsi zela. Berak ere kiderrai begiratu zue; baño gelditu ze erranez, ez da kiderra».

Berrogeita bat urte zituen orduan bere aitak eta apurketa horretatik ez zen inoiz ongi jarriko.

Emakume trebe eta azkarra eguneroko biziaren borroka latzean egin zen, bere izerdiz ahora ogia eramanez.

Idazlea

Harrigarria badirudi ere norbaiten goratzarre hitzak zori-tzarreko aipamen ilunekin hastea, ez da inola ere bere desohoragarri. Egiari zor zaio berea eta esandakoak ez dira gurutzebide luze baten lehen adibideak baizik. Inguru egoskaitz horren barruan bakarrik hartzen du, hain zuzen ere, Perpetua Saraguetaren izenak eta izanak bere biziko ikuspegirik eredu-garriena. Nahigabeen kopeta beltza izan da emakume honen izpiritu alai eta argia ilundu ez zuen bidelagun beldurgarria. Basamortuko zurrunbilo eta ekaitz gogor guzien erasoek ez zioten bere bihotzeko amets politen hegorik inoiz hondatu, indar berriz astindu, lurretik jaso eta zero urdin itxaropen-tsuetara bultzatu baizik.

Eta idazle bilakatu zen.

Ez zen, noski, berezko erabakia izan. Pertsona bakoitzaren bidean bada gertakizun xumeren bat edo beste uste gabeko oihartzuna sor dezakeena, teila gorriak erortzean jotako ezkilak sortutako zarataren antzera. Bere amatxi zenaren heriotz urte mugako mezaren iragarkia eraman zuen behin Iruñeko «La Voz de Navarra» egunkarira. Ez zitzaion gaizki iduritu bertan zegoen norbaiti eta, ea zergatik ez zituen herriko berriak igortzen, esan omen zion neskatillari.

—«Nik!? —erantzun zion berak. Nik ez dakit deus ere. Hamar urtetarainoko eskola bakarrik dut; ez dut geagokorik eta ez da posible...»

Mezkirizko alaba ez zen ezezkoari errez makurtzeko umea eta kezka eraginkor berri batekin itzuli zen etxera.

Osasunez ez zebilen ongi une horretan eta gaitzak bortizki jo zuen batez ezagutu zuen Doxandabaratz, Iruñeko sendagile abertzalea. Ez zegokeen askoren baitan lumarekiko lotura lor- tzea, Jaun ospetsuak aburu hau eman zioelarik:

—«Adiskide onak izango dituzu bazterretan...»

Eta besterik gabe abiatu zen orduan. Gaztelaniaz idazten zituen lehenik bere albisteak, eta urteren batez honela aritu

"Itz aurze"

bukal errian; bai oti da inder gabek o Emakumeak?

Nere idaki ebein izen ori ematen diotet.

Bano galdira ori ez dut gorpuzreko indartasunari gainera egiten, ez; Nere galdira da animaren indartasunaz. Orain arte ez zitjard de gooparatu siako galdira: ik, bano egun ebetan, amebke emakume igaro dire nere buruan, denak indartasun aundikoak, ala batre ikartasun gabekoa, eta berba bakuk irakarle aundirik eta irakurle... erindaria ere bas... etatik euskaldun

erri otan etori da elako... emakume elkarrekin... emakume gienetan? biden

Indartasuna Esp... ia... andik eldu eazgu; eta

bano ee da Bat... aski... Nik aste dut gut

ere erbat' egin... uko... eta goimata-

sun aundia... mat... bai eta ee

gaitasun aundia... a q... ototy egitea...

ik bataan onta... riat, bano gaqo ene gimerelsume... encera bat era-

tin duena: "ze... di... eak... itanumero... er badiqute".

eta maitekm... ba... mate duenak

aunvideak ere m... tasun... dire. Eta doi

sanduaq nere u... ungat... errian qure al-

temekok eram... erki... eta ongi onte uela

emakume qureidn... nera... da. Simemen arkana

itronopn meguni gabe... Oren gabk da inbertpe

indar euskal erriko x... uk... eazguken Nafa-

rio eta eukal eritik... er... eta er gironik, irtareko

es nair kanpora atene... beretan bada aski

Niri kosta gaide auk... an... mena berin babaiko

Gertiera ebetan id... bakuek eman, asate berin... mena berin babaiko

rena eta abizenak... ematen diotet. B... gienei ee dalet eke-

-be denbora eskas d... elakor afera oietako, eta ebe ren... na badiast ee da

buena, Bat bada B... kare' bora... dut eazgute bano er... ateen dut, berrozi ule

ontan emakume orren seme baten alab, nere alaba... oia ren da eta aras

mate dut. Berak erian berela idaki dut. Eta bere... er... emakume... rela eta

Sagarti betka uela abizen enan dire. Genenak Napanoziak dire, keukene minko

dun erretitak eta denek mate rute eukene biote quaitk. Errobar' lau erretit' koot.

Bastangoak gaizago, onalar udelik, Otaque aldelik.. Inuio ho'ak... Amankas

juan ebe etori er durenak... indik zenna juan drena-k... zenbat ikas-

gumi uk' agulimak... Nik zunik ikert dut eben gauduk eta baten ezirik zintu

Perpetua Saragüeta Saragüeta

Trinidad Urtasun-en alarguntsa

Bizia emanaz eta denak maitatuz
bizitu zinen gure artean.

Bere seme-alaba, Mirentxu eta Luis, Rosa Mari, M.^a
Inmaculada eta Karmelo, M.ª Lourdes eta Txomin,
Maite eta Jesus Alfonso, M.ª Gemma eta Pedro; iloba
eta bilobak; anai-arreba, Eugenia, Julia, Jose Maria
eta Luis Maria; ezkon-anaiarreba, lehengusu eta
beste jendakiak.

Denek bihotzez eskerrak ematen dizkizugu, guretzat
pake, barkamen, maitasun, elkartasun, itxaropen,
sinesmen eta pozaren emaile izan zaitugulako.

Eskerrak ere lagundu
gaituzueni.

Irunea, 1986ko martxoaren 26an

ondoren ekin zion euskaraz idazteari. Adinak eta heldutasunak bakarrik eman dezakeen zuhurtasunarekin, honela esan zidan behin inolako harrokeriarik gabe:

—Ni atrebitu txar bat nitze nonbait, bertzenaz ez dakit nola menturatu nintzen hain eskola gutxikin... Eskatu zirete eta ez nue buruan pasatu gaizki egine izain zela».

Ausardiaren izar ona. *Audaces fortuna juvat* esaten zuten eskola zaharreko jakintsuek.

Lau argitalpenetan haizatzen zituen bere herriko albisteak: «Bi egunerokotan eta bi asterokotan idazten nue asteoro, dio berak, eta han ateratzen zire ezkondu zirenak, sortu berriak, hil zirenak, hala nola mota guzitako berriak eta bertze gauza geago».

Noizbait entzun nionez, *El Pensamiento Navarro* zen bigarren egunkaria eta erdaraz idazten zuen karlisten periodiko hartan. Euskarazkoak Donostiako *Argia* eta Baionako *Euskalduna* astekarietan agertu ziren.

Gogokoa gertatu zitzaion joku berria eta igande arratsaldetan bere adineko neska-mutilak ijili-ajala plazan dantzan edota errepidea pasealekutzat harturik joan-etorrika jolasten ziren bitartean, Txorrondoko barne isil baketsu batean sartuta bizi latzak ezarritako hesi estuak apurtzen ahalegintzen zen idazle gaztea. Euskal Herriko mendi guzien gainetik hegan zebilen bere izpiritua bihotzak eskatzen zion askatasun zabalaren bila. «Nik maite nue gauza ebek egitea, aitortzen du xalo-xaloo. Nik orduen ikesi nue anitz hitz berri euskaraz eta haur-haurretik ikasiak bezala hitzegiten nue berekin». Euskalkien arazoaz jabeturik batuaren aintzindari bihurtu zen.

Idaztea, handik aurrera, ez zen albiste batzuren adierazpen hutsa emakume honentzat. Belarrietara heldutako gertaerak aitzakitizat harturik, utzi-ezina gertatu zitzaion lumarekiko lotura polita. Halako batean, badoa Arizkuna ahaideen etxera, eta Baztango berriekin jarraituko du hasitako lana. Nor bera joaten zitzaiola bere berriekin, esango zuen gero, eta amak Mezkiriztik igortzen zizkion hango gertaera guziak.

Idazlearen harra sartua zuen barnean. Eta ez zion ofizioak irabazi haundirik ematen, noski: «deus hartu gabe, periodikua bakarrik». Nere galdera oso arrunta da: Euskal Herriko zenbat etxetan sartzen ote ziren bi egunkari eta beste bi astekari gerra aurrean? Eskolak eman ezin zion informazio eta jakintza maila lortu zuen herriaren aurrean.

Baina ez zen hori beretzat lorpenik estimagarriena. Eza-guna zen, nortasun bat ematen zion jendearen begien aurrean eta adiskide asko —batez ere hau errepikatu ohi zuen berak—, adiskide asko zuen inguruan.

Haserririk ere sortu zuen, noski, behin edo beste. Mezki-rizko hilarrietatik hezurak ateratzen omen zituztela zakurrek, esan zion norbaitek. Joan eta bere begiz ikusi zuen pareta erdi eroria, han hemenka zuloak eginik eta hezurak bistan. Hori izan omen zen hurrengo albistea: lotsagarria zela ikusi zuena, euren aintzinekoak zirela han ehortziak eta, Jainkoaren izenean, erremediatzeko hura lehenbaitlehen.

Bere aferetan sartzeko esan izan behar zion norbaitek; ez zela hori gauzak esateko modua. Baina horma jaso zuten eta hori zen bere helburua.

Bost urtez bete zuen kazetaritzako eginkizun hau, hogeita hamaseiko gerrateak euskal gaien mezulariei ezpainak josi arte. Beste amets askoren antzera, bertan hautsirik gelditu ziren emakume honenak. Denbora hartako lanetan nekez aurki daiteke bere aipamenik: «Txorrondo» bere auzoaren izena, «Aritz» inguruko zuhaitz nagusiarena, eta «Mendigibel» atsegin zitzaion toki-izena, gertatu ziren egilearen estalki, mezki-riztarraren adierazgarri eta izenorde.

Bertsolari etxea

Guerra denborako Perpetuaren isilaldia bertso giroak bete zuen sukalde txokoan. Baztango egonaldian ezagutu zuen Iru-ritako Trini Urtasun, Beltraneko seme bertsolaria. Ogi banatzen zebilela aurkitu zuen erosle berria eta bota zion lehen bertsoa.

—«Neska; hurrunera eltzeak urrezkoak ditun, allegatu eta lurrezkoak», esan zion herri-filosofia zaharreko hitz zuhurrekin aitak, berria jakin bezain laster. Une horretan ez zen begi onez ikusten herriko alabak kanpotarrekin ezkontzea.

Bizi legez edo hala beharrez, 1931ko uztailaren 22an uztartu ziren aldare aurrean euskal letrekin lotuak ziren gazte hauek. Festa giro alaia ekarri zuten Mezkirizko karrikara, senargaia laguntzera Baztandik etorritako Olaetxea anaia txistulariek. Elizkizunaz landa, Auñamendiko Amari loreak eskaintzera joan ziren ezkonberriak Orreagara.

Gertakari polita kondatzen du gero P. Saraguetak bere Oroimenetan. Orreagatik itzultzean, hain zuzen, non esaten dion amak ehun kiloko zaku irina ekarri zutela artean etxera. «Eman diot borts egun pezetakoa eta etzue itzultzekorik. Orduan ez nue bertzerik eta zure senarrak utzi dituen hiruetan hogeita borts peztak eman dizkiot.»

—«Bai!? —erantzun zion hitzetik hortzera alabak. Ongi da go; oso ongi: *agotza irine egin da.*»

Bere biziko arantza atera zuen horrela bihotzetik etxeko andere gazteak bizitza berrian sartzean.

Urtasunen bertsoa bizia omen zen, hitz joku irrigarrietan oinarritua. Ahalmen osoan ezagutu zutenek esaten dutenez, euskara eta erdara txandaturuz egindako bertsoak omen ziren jakingarrienak, gatz eta ozpin mikatzaren pizgarriarekin. Lan hauek gehienak galdu dira. Antonio Zavalak dozena erdi bat jaso ditu «*Bidasoa aldeko bost bertsolari*» izeneko liburuan (Auspoa 97). Perpetuak dioenez, mingarriak gerta zaitezkeen horietako asko eta bera arduratzen zen erretzez. Herriko nekatoekin sartzen zenean, batez ere, ea nahiko lukeen bere alabekin norbait horrela sartzea, gogorazten zion emazteak.

Bertsoa-bertso, festa ez zen beste zerbait ere gertatu zitzaien euskaltzaletasuna gatik Urtasun-Saragueta familiari. Euskaldun agertzea Nafarroan arrisku haundiko gauza zen. «Io zute bide edo hiru aldiz bertsolaria zelakoz», aitortzen du Perpetuak. Hona hitzez-hitz berak idatzitako pasarte bat:

«Bein batez Erratzun aigine ogi saltzen. Iru gizonek gelditu zigute, eta galdetu zakote nere senarrari:

—Zu zera Trinidad Urtasun?

—Bai, jauna, hala naiz.

—Zu zera «nacionalista»? (dena erderaz).

—Bai jauna, hala naiz.

—Eta zuk zer uste duzu horrekin?

—«Joño!! *Amar al nación!!*» (Baño motela bezela).

Eta orduan erran zio batak bertzeari:

—Burgostik iortzen digute hala gizonak hartzera?

Hala jua gine etxera afera guziak egin ondoan. Halako koropilo ederrak berexi ditugu, baño nere senarra arront gaizki jartzen ze... berrogei egun seurik egon ze leihoak hertzirik, argi pixkat sartu gabe bere gelan.»

Baztanen zuen lanbidea galduta amaztearen herrira itzuli zen familia. Ez zuten horrekin arriskua baztertu; joaten ziren tokira jarraitzen zien salaketak eta bekaizkeriak. Halako batez, gizonaren bila joan ziren etxera hiltzaileak. Herriko apaiak aurpegia eman zuen, eraman behar ba zuten bere porgutzaren gainetik iragan beharko zutela esanez.

Gora-behera hauekin gizonak osasuna galdu zuen, alde batetik, eta zerbait egin nahi izanagatik ez zioten inon lanik ematen, bestetik. Perpetuaren gain zegoen, beraz, sei alaba eta senarrari ogi mutur bat ahora ematea. Idazlearen amets guziek jo zuten bai jo, lurra, eta lumaren ordez orratza hari luzearekin harturik ekin zion oihal bordatzeari, gauak eta egunak adoretzu elkarri josiz. Osasunez ez hain azkarra izanik, izpiritu-tik zituen indarrak miresgarriki lortzen.

Lauetan hogeitun urte bete aurretik ezagutu nuen nik Urtasun bertsolaria. Hitza zuen moteltzen hasia ezpainetan, besoak geldi eta hankak nagi lurraren gainean; baina betiko bertsolari zirtadak bere hitz bakarretan.

—Zer diozu, Trini?

—Hemen nago ni, ezin bizi eta ezin fini —esan zidan behin, ikustera joaten hasi berri hartan. «Hil altzineko gaitzaikin» igaro zituen hainbat urte umore onean, 1978ko uztailaren 29an munduko neke guziak utzita negarrik gabeko bidea hartu zuen arte.

Neguko azken orriak

Familia hazirik eta eguneroko ogiak ikasi ziolarik bere bidez etortzen etxera, lumarekiko borrokara itzuli zen Perpetua, pozaren pozez, azken urteetan. «Hala nola negua doaien udaberrira, nere biziko neguan egin behar dut ahal guzia hurbiltzeagatik nere biziko udaberrira», zioen berak bizi nahiaren eraginarekin.

«Egia da beti banuela —eta anitz denbora du— nere bihotzean nahi bizi bat aspaldien agertue, idazteko nere oroime-nak... Eta hala nola udaberrian betetzen diren lorez aldaska berri guziak, hala nere biziko oroimen guziak atera dezatela lore mota guzietatik neure idaztietan.»

Bere bizian zehar zubi bat eginez, gazte denborako amets ederretara itzuli zen azkenean, bizi luze bateko esperientzia aberatsari zerion hitz paketsua isuriz paperean. FLV, *Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra*, *Eusko Folklore delako urtekarian* eta *Egan* aldizkari honetan bertan joan dira ateratzen bilduma horretako zenbait atal; baina argitaragabeko beste lanik ere badu bazterretan.

Nere kantu apal hau ez da hemen itzal haundiko zuhaitz sendo eta mardulen adarretan jauzi ikusgarrien dantza egiten duen katagorri zauliarena, oihaneko lur apalean lorez-lore ez-tia xurgatu eta erlauntzara neguko hazkurria biltzen duen erle xumearena baizik.

Perpetua Saragueta zenaren aipamen berezirik egin behar banu, gaurko joera aurrerakoien aintzindari bezala azpimarra nezake. Emakumearen eskubideak zaintzea zuen aburu mami-

tuenetakoa, mende honen hasieran sortutako emazteki bategan sineskaitza badirudi ere. Horrela, maisurik gabeko herri txiki batean izandako lehen letren urratsekin soil-soilik abiatuz, bere kasa urratu zuen idazten hasteko bidea. Eta besterik gabe, Nafarroan emakumezko lehen euskal idazlea geratu da.

Emakume bezala bide berriak irekitzeko grina arlo guzietan agertzen du. Adibidez, autoa gidatzeko baimena lortu zuen bigarren emakumea, bera genuen Nafarroan, Baztango bide bihurrietan ogiaren furgoitxoan herriz-herri eramateko gaizela agertuz.

Barne muinetan ala bihotzean sartua zuela emakumearen nortasuna eta izen ona plazaratzen joateko kezka, esaterik ez dago. Berak ezaguturiko euskal emakume eredugarrien aipamena idatzi zuen, besteak beste. Esanguratsuak dira bilduma horren hitzaurrean ezarritako lerro hauek: «Emakume fierrak ezagutu ditut neure 77 urtetan eta ahal guzia egin nahi dut altzina ere. Zuk nahi baduzu nerekin ezagutu multzu bat eremanen (zaitut) neurekin herriz-herri eta etxez-etxe; zer edertasuna duen gure Euskal Herri maiteak! Berdin Nafarroan nola Bizkaian, Araban nola Gipuzkoan. Euskal Herri guzian. Uste dut merezi duela.»

1983an idatzi zituen berrogeita bi emakumeren aipamen hauek eta berehala eman zizkidan bere azken borondatea bezala, ordura arte bildutako lanen gehigarri. Berehala hasi zen ahalmenak galtzen eta apaltzen azken eritasun garaitu-ezinenaren inarrosiaz.

Asteazken Santu egunean, *Egan-en* bere ipuiak tinta bustiaren jantzi beltzez plazaratzen ziren bitartean, abiatu zen sinesmen haundiko emakumea bere biziko pazko nagusira, 1986ko martxoaren 26an.

Ahotz zaku hura urre bihurtu zela munduan, esango zion besarkatuz bere aitak.

Et lux perpetua luceat ei. Betiko argiak argi egin biezaio.